

UTICAJ RATA U HRVATSKOJ 1991–1995. NA PROMENU UDELA SRBA U NACIONALNOM SASTAVU STANOVNIŠTVA SLAVONIJE

Ivan LAJIĆ, * Mario BARA *

Predmet ovog rada je neregularnost demografskog razvoja slavonske populacije u poslednjoj međupopisnoj deceniji, gde je pažnja usmerena na negativne faktore (posredne i neposredne) političko-društvenih promena na mehaničko kretanje stanovništva. Apostrofira se uticaj rata na kretanje srpske i ukupne slavonske populacije.

Osnovni metodološki pristup je obrada i naučna analiza prikupljenih statističkih podataka iz popisa stanovništva i drugih sekundarnih publikacija u kojima su objavljeni podaci vezani za predmet istraživanja. Promene u nacionalnom sastavu analizirane su na nivou gradova, opština i županija, pa se time sledi savremena administrativno-županijska podela Republike Hrvatske, kako bi bila moguća uporedivost dva poslednja popisa stanovništva (1991-2001). Centralni deo rada posvećen je savremenoj demografskoj strukturi Slavonije. Političko-teritorijalne promene i ratni sukobi koji su pratili raspad jugoslovenske federacije imali su i obeležja etničkog sukoba, pa su posledice naročito vidljive kroz selektivni ratni mortalitet, prisilne i iznuđene migracije i promene u nacionalnom sastavu pojedinih područja. Popis stanovništva 2001. evidentirao je apsolutno i relativno smanjenje srpske populacije u Slavoniji, odnosno pad broja stanovnika srpske nacionalnosti s 167.094 ili 17,1% ukupne populacije 1991. godine na 78.085 ili 8,8% 2001. godine.

U zaključnom delu rada naglašava se da će narušena polno-starosna struktura srpskog stanovništva, uz izostanak povratka mlađeg fertilnog izbegličkog stanovništva iz država u okruženju, uglavnom Srbije, uticati na dalje demografsko starenje analiziranih populacija, a samim tim i opadanje njihovog udela na pojedinim područjima, te dalje nacionalne homogenizacije delova Slavonije, odnosno Hrvatske. Nešto povoljnija demografska struktura srpskog stanovništva zadržana je u Istočnoj Slavoniji gde nije bilo masovnog iseljavanja.

Ključne reči: Hrvatska, Slavonija, mehaničko kretanje stanovništva, nacionalna struktura, Srbi

Uvod

Slavonija je istorijsko-geografski i politički pojam koji se odnosi na istočni, panonski, uglavnom ravničarski deo Hrvatske, za koji se u savremenoj geografskoj literaturi najčešće koristi naziv Istočna Hrvatska. Tokom različitih perioda istorije pod Slavonijom se podrazumevao drugačiji teritorijalni obuhvat. Danas se pod njom označavaju i delovi dve druge

* Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

istorijske regije – Baranje i Srema. Nadalje, ostaje prostor za metodološku raspravu o njenim zapadnim i severozapadnim granicama (Moslavina, Posavina, Podravina), no budući da se demografska analiza radi retrospektivno, prateći savremenu administrativno-županijsku podelu, ne ulazi se u geografsku niti istorijsku minucioznu podelu prostora već se pet županija (Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska) smatraju u ovom radu teritorijom Slavonije.

Prisutnost srpskih zajednica na području današnje Slavonije može se konstantno pratiti od 15. veka, a njihov će broj i prostorni raspored s prodorima Osmanlija postepeno biti sve veći. Dinastičke veze srpskih despota i ugarsko-hrvatskih kraljeva dovele su do intenzivnog hrvatsko-srpskog prožimanja (Roksandić, 1991). Srpski despoti će se tako povezati sa najvećim i najuticajnijim ugarskim velikašima, a na svoje posede će naseljavati i srpsko stanovništvo iz Despotovine. I pre propasti srpske države u Slavoniji dolaze, naročito u Srem, prve grupe izbeglog srpskog stanovništva iz krajeva južno od Save i Dunava. Pred osmanlijskim nadiranjem Srbi će se nastaviti iseljavati na zapad i sever u sigurnije krajeve. Istovremeno, osmanske vlasti, zbog sređivanja privrednih prilika i vojnih potreba na opustelim prostorima, naseljavaju etnički heterogeno stanovništvo iz Srbije, Bosne i drugih delova Carstva. Srbi su većinski živeli na slavonskim područjima koja su činila Pakrački sandžak, granično područje Osmanlijskog Carstva prema hrvatsko-slavonskoj vojnoj granici, odnosno današnje područje Zapadne Slavonije. Kao graničari, u službi dva carstva, pravoslavno se stanovništvo vremenom naselilo s obe strane granice pa je taj prostorni raspored Srba ostao nepromenjen nekoliko vekova (Marković, 2002). Svaki sukob dveju imperija pratile su migracije srpskog stanovništva iz područja pod osmanskom vlašću na teritoriju Austrije (Ivić, 1909). Jedna od najvećih seoba Srba dogodila se za vreme Bečkoga rata, tačnije 1690, kada se naseljavaju u većem broju u Slavoniju i Baranju. Naseljavanja manjeg obima bilo je i u kasnijim decenijama. Nedugo po proterivanju Osmanlija započinje planska kolonizacija Nemaca, a potom i drugih, uglavnom, srednjoevropskih naroda. U sklopu državne politike privredne i demografske obnove novoosvojenih pograničnih područja imigracije će trajati uz različite intenzitete tokom 18. i 19. veka. Brojčani odnos između Hrvata, Srba, Nemaca, Mađara i drugih naroda u pojedinim delovima Slavonije, Baranje i Srema menjao se zavisno od migracijskih talasa. Tokom nekoliko vekova formirala se etnička heterogenost regije koja se nije značajnije menjala do prve polovine 20. veka i većih društveno-političkih i teritorijalnih promena.

Srbi u Slavoniji prema popisima stanovništva od 1900. do 2001.

Slavonija je u prvoj polovini 20. veka pretežno imigracijsko područje i privlačan prostor za naseljavanje. U nju se useljavaju pripadnici raznih naroda Monarhije, ponajviše Mađari. Useljavanje Srba iz drugih delova Hrvatske i Monarhije bilo je neznatno. Na njihovo demografsko kretanje utiče iseljavanje mlađih fertilnih grupa u prekookeanske zemlje, uglavnom SAD. Iseljavanje je zahvatilo sve etničke grupe u Slavoniji, uz manja odstupanja u njihovim udelima među iseljenicima. Svetski rat sa svim pratećim negativnim demografskim faktorima (prisilne migracije, ratni mortalitet, smanjeni natalitet, epidemije itd.) delovao je na smanjenje ukupne populacije. Zbog samoinicijativnog naseljavanja, zatim i planske kolonizacije Slavonije, velikim su delom ostali prikriveni demografski gubici iz Prvog svetskog rata. Stvaranje novih država uz društveno-političke i teritorijalne promene prati iseljavanje pripadnika raznih naroda bivše Monarhije u matične države te se naročito smanjuje broj Mađara i Nemaca. Ispražnjena mesta u administrativnom aparatu, zatim potrebe žandarmerije i vojske, uz useljavanje agrarnog stanovništva, pozitivno su delovale na porast broja Srba i Hrvata. Državnom agrarnom kolonizacijom naseljava se srpsko stanovništvo sa dobrovoljačkim statusom iz Bosne i Hercegovine, pasivnih krajeva Hrvatske te neznatno iz Srbije. Agrarne kolonije bile su naročito brojne u okolini Virovitice, Donjeg Miholjca i Vukovara (Vrbošić, 1986; Šimončić-Bobetko, 1997). Posmatrano u apsolutnim brojevima, međupopisno razdoblje 1921-1931. predstavlja najintenzivniji porast srpskog stanovništva kada je ono uvećano za gotovo 40.000 stanovnika. Kolonizacija je nastavljena i nakon 1931, no u manjem obimu.

Nakon formiranja NDH njene vlasti započinju iseljavanje i represiju (zastašivanje i ubistva) nad srpskim stanovništvom, uz konfiskaciju imovine kolonista naseljenih u međuratnom periodu. Takođe, pod pritiscima se iseljavaju državni službenici s članovima porodica (učitelji, činovnici, zaposleni na železnicama i dr.) koji su naseljeni u istom periodu. Na njihova imanja NDH je kolonizirala Hrvate iz pasivnih i agrarno prenaseljenih područja. Rat je narušio demografske strukture (etničke, konfesionalne, polne, starosne i dr.). Sfera mehaničkog kretanja ostavila je najtrajnije posledice na ukupno kretanje broja stanovnika, promenu vlasničke i etničke strukture stanovništva regije. Ratni mortalitet, smanjeni natalitet, prisilno iseljavanje rezultiralo je smanjenjem broja Srba u drugom međupopisnom periodu 1931-1948. Broj im se na području današnje Slavonije smanjio za više od 10.000, prvenstveno zbog stradanja u NDH. Naime, izbeglo srpsko stanovništvo se nakon rata većinom vratilo na svoje posede pa se navedeno smanjenje može objasniti direktnim ratnim demografskim gubicima (ubijeni,

nestali, stradali od raznih bolesti). Regres je verovatno bio i veći. Budući da 1941. godine nije održan popis zbog ratnih okolnosti, nije nam poznat broj Srba navedene godine, no on je do tada svakako rastao, i prirodnim priraštajem i mehaničkim prilivom stanovništva. Najveći regres zabeležen je u zapadnim delovima Slavonije (delovi današnje Virovitičko-podravске i Požeško-slavonske županije). Iz zapadnoslavonskih brdskih područja deo

Tabela 1.
Nacionalna struktura Slavonije u periodu 1900-2001.¹

Godina popisa	1900	1910	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001
Hrvati	308193	351218	368224	416435	547356	584222	651412	678963	634525	703959	763323
Srbi	109258	119833	128485	166706	156300	166860	182080	186729	149168	167094	78085
Mađari	66315	77172	57306	51166	39171	35821	31780	26476	18736	16443	12388
Nemci	87973	84492	81642	83300	7773	8637	-	1752	998	1277	1306
Jugosloveni	-	-	-	-	-	2401	3229	24282	108587	34387	-
Ostali	31963	38026	33189	40423	32347	29921	33082	32820	42938	54239	36193
Ukupno	603702	670741	668846	758030	782947	827862	901583	951022	954952	977399	891295

Izvor: Za godine 1900, 1910, 1948, 1953, 1961, 1971. i 1981. – DZS RH (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima* (Zagreb: DZS); za 1921. god. – ODS KJ (1932). *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.* (Sarajevo: ODS KJ); za 1931. god. – DS DFJ (1945). *Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinskom jeziku po popisu 31. marta 1931.*, Državni statistički ured DFJ, *Demografska statistika, serija II. sv. 3.* (Beograd: DS DFJ); ODS KJ (1938). *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Pristupno stanovništvo po veroispovesti* (Beograd: ODS KJ); za 1991. god. – DZS RH (1992). *Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881* (Zagreb: DZS). i Turčić, I. (1995). *Stanovništvo Republike Hrvatske po županijama i kotarevima 1857-1991. godine* (Zagreb: EIZ); za 2001. god. – DZS (2002). *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. god.* (Zagreb: DZS), cd-rom.

¹ U prvom popisu koji su sprovele vlasti Kraljevine SHS 1921. godine pitanje narodnosti nije bilo postavljeno, već samo pitanje maternjeg jezika i veroispovesti. Iz sprovedenog popisa moguće je doći samo do približnih podataka o brojnosti pojedinih etničkih/nacionalnih grupa. Kod kategorije maternjeg jezika dve najbrojnije nacionalne grupe u državi, Srbi i Hrvati, u objavljenim rezultatima klasifikovane su zajedno (*Srbi ili Hrvati*). Približno rekonstruisanje broja Hrvata i Srba (tabela 1) obavljeno je zbog toga posredno. Od kategorije *pravoslavni* oduzet je broj Rumuna i Rusa koji su dominantno pravoslavne veroispovesti kako bi se dobio približni broj Srba. Približni broj Hrvata dobijen je oduzimanjem broja Srba (odnosno umanjene kategorije *pravoslavni*) od kategorije *Srbi ili Hrvati*. Popis 1931. beležio je uz pitanje maternjeg jezika i veroispovesti i narodnost. No, i u tom su popisu Hrvati i Srbi popisivani zajedno, pa se njihov broj procenjivao posredno metodom koja je navedena i za popis 1921.

Budući da popisom 1921. maternji jezik i veroispovest, prema kojima smo procenjivali broj pojedinih etničkih/nacionalnih grupa, nisu iskazani na nivou naselja i delova naselja, ovde se javlja i mala razlika u ukupnom broju stanovnika pet slavonskih županija između podataka Državnog zavoda za statistiku *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857-2001*, cd-rom, Zagreb, 2005. i rekonstruisanog prostornog obuhvata županija na dostupnim podacima. Reč je o 1.895 stanovnika manje od stvarnog, ukupnog broja stanovnika pet slavonskih županija 1921, odnosno 2.170 stanovnika više za popis 1931. godine.

srpskog stanovništva se u sklopu posleratne kolonizacije preselio u istočnu Slavoniju (Maticka, 1986). Zbog teritorijalne pripadnosti Slavonije Hrvatskoj i unutrašnjeg karaktera naseljavanja, kolonizacija u posleratnom periodu imala je pretežno hrvatski etnički predznak. Naime, Slavoniju je u tom periodu naselio tek manji broj Srba iz drugih delova Hrvatske. Slavonija će biti poželjno imigracijsko odredište i u poratnim decenijama. Industrijalizacija i ekonomski razvoj podstakli su useljeničku struju iz ruralnih delova Bosne i Hercegovine i manje razvijenih krajeva Slavonije. Deo naselja s tradicionalno većinskim srpskim stanovništvom stagnira ili se smanjuje, ali istovremeno raste broj Srba u urbanim privrednim centrima. Dinamičan demografski razvoj traje do 1971. godine kada je popisano 186.729 Srba na području današnjih slavonskih županija. Poslednje tri decenije prošlog veka obeležene su promenom Slavonije u pretežno emigracijsko i depopulacijsko područje. U tom periodu dolazi do smanjenja broja Srba. Delom je to smanjenje bilo uslovljeno emigracijom, delom zbog brojčano većeg deklarisanja građana 1981. godine pod popisnom kategorijom Jugosloveni (Petrović, 1989). Najviše Jugoslovena bilo je u etnički mešanim područjima istočne Slavonije, i to uglavnom u većim gradovima. Hrvati i Srbi, kao i osobe iz etnički mešanih brakova, činili su najveći udeo među Jugoslovenima pa je bio uočljiv pad broja i udela ovih dvaju naroda u slavonskoj populaciji. Osipanje broja Jugoslovena i njihovo identifikovanje prema etničkom poreklu ili etničkom poreklu jednog od roditelja događa se u nepovoljnim društveno-političkim okolnostima 1991. godine. Te godine, pred sam rat, popisano je 167.094 Srba koji su činili apsolutnu ili relativnu većinu u 14 gradova i opština (Voćin, Okučani, Šodolovci, Borovo, Markušica, Negoslavci, Trpinja, Dragalić, Gornji Bogićevci, Erdut, Jagodnjak, Lipik, Pakrac, Darda).

Demografski okvir istraživanja i naznake budućih metodoloških problema

Jedno od područja na kojima je rat u Hrvatskoj bio izrazito silovit je Slavonija. Delimično to objašnjavamo neposrednim teritorijalnim kontaktom njenog istočnog dela sa Srbijom, te srazmerno većim udelom Srba u ukupnoj populaciji. Vrlo je teško odrediti šta je deo očekivanih demografskih procesa zatečenih u ranijem periodu do proglašenja nezavisnosti Hrvatske, a šta je uzrokovano neregularnim, odnosno ratnim uticajima na ukupno kretanje slavonske populacije i promene pojedinih demografskih i nacionalnih struktura. "Iskazano smanjenje broja stanovnika rezultanta je sve nepovoljnijih strukturnih i dinamičkih obeležja stanovništva zemlje i rušilačkih uticaja iz prve polovine protekle decenije. Koliko je koji od ta dva

faktora depopulacije pridonio demografskom regresu u posljednjem međupopisnom periodu, teško je pouzdanije odrediti, kako zbog brojnih, izravnih i posrednih utjecaja ratnih zbivanja na demografski razvoj, tako i zbog različitog načina evidentiranja prognanika koji su prisilno ili na drugi način napustili ratom pogođena područja. U svakom slučaju, rat je bio izrazit katalizator spiralno-regresivnoga demografskog razvoja koji je bitno pridoneo širenju i produbljavanju procesa depopulacije" (Pejnović, 2004:713).

Nesumnjivo je da je i u predratno vreme slavonsku populaciju obeležavao trend umerenog rasta broja stanovnika, kojeg je uslovljavao relativno nizak prirodni priraštaj, te oscilirajući migracioni saldo. Slavonska je populacija starila, naročito njen seoski udeo, dok su veća naselja, naročito opštinski centri i regionalni centar Osijek, pozitivnim tokovima (pozitivni migracijski saldo i više stope nataliteta) poništavali snažniju depopulaciju sela i njene posledice. Dok se na jednoj strani sve više uočavala depopulacijska trauma agrarno najbogatijeg dela Hrvatske, na drugoj se strani razvijala urbanizacija sela, naročito oko većih privrednih centara.

Povoljna je analitička okolnost da se prethodni popis stanovništva vremenski podudara sa početkom rata, te je neposredno prethodio snažnim promenama u nacionalnim strukturama slavonskih podregija (Baranja, Zapadni Srem, Zapadna Slavonija). Tako možemo donekle korektno oceniti zatečeno stanje u proleće 1991. godine, te ga upoređivati s rezultatima popisa sprovedenog deset godina posle. Već sada treba istaknuti da se metodologije poslednja dva popisa bitno razlikuju što, naravno, otežava analizu i verodostojno interpretiranje pojedinih demografskih promena i procesa.

Rat je službenu statistiku i savremenu popisnu metodologiju suočio sa brojnim problemima među kojima je najznačajniji onaj vezan za prisilno raseljena lica. Drugi, mirnodopski statistički problem, koji se u ovakvim prilikama najčešće ne spominje je kategorija migranata, a to su radnici na radu u inostranstvu, koji se popisom 2001. godine različito registruju nego u prethodnim. Osnovna karakteristika poslednjeg popisa je metoda obuhvata prisutnog stanovništva *de facto*, a ne kao što je to bilo u pređašnjim da se radi o stalnom *de iure* stanovništvu. Međutim, prema prethodnim popisima stanovništva u ukupno su stanovništvo ušle, ali su 2001. godine izostavljene sledeće kategorije:

- lica na radu u inostranstvu kod stranog poslodavca ili koja rade samostalno duže od 12 meseci, a koja imaju domaćinstvo u zemlji s kojim održavaju neredovnu vezu;

- lica na radu u inostranstvu kod stranog poslodavca ili koja samostalno rade duže od 12 meseci, a koja nemaju domaćinstvo u zemlji;
- lica koja se školuju izvan države prebivališta duže od 12 meseci, a koja u prebivalištu nemaju domaćinstvo;
- lica koja imaju prebivalište u Republici Hrvatskoj, a napustila su je iz drugih razloga, uključujući i izbeglice.

Dakle Hrvatska se Popisom stanovništva 2001. godine suočila sa dva vrlo ozbiljna statistička problema koji su, kao što se i očekivalo, prerasli vrlo brzo i u političke. U Hrvatskoj su demografi još uoči popisa tražili odgovor koliko Hrvatska i njeni delovi imaju stanovništva nakon rata.² Usudujemo se reći da su njihovi okvirni podaci kvalitetniji nego oni dobijeni popisom stanovništva.

Najnesigurnije interpretativno područje rezultata popisa predstavlja kategorija "lica koja imaju prebivalište u Republici Hrvatskoj, a napustila su je iz drugih razloga, uključujući i izbeglice". Dakle, u tom se korpusu stanovništva uglavnom nalaze građani Hrvatske koji su u vreme i nakon vojno-policijskih akcija 1995. godine napustili Hrvatsku, pa se, prema usvojenoj preporuci svetskih statističkih asocijacija, ne popisuju kao stanovnici naselja u Hrvatskoj, premda po drugim osnovama ostvaruju svoja prava kao njeni punopravni građani. Osim toga, i biološko ponašanje tih populacija (rađanja i umiranja) postaje dodatna dubiozna kategorija hrvatske statistike. Na drugoj, pozitivnoj strani migracionog salda nalaze se izbeglice-imigranti najčešće poreklom iz Bosne i Hercegovine, koji su prilikom popisa izjavili da im je naselje popisa istovremeno i prebivalište, te da nemaju domaćinstvo u drugim delovima Hrvatske niti u inostranstvu, bez obzira što u MUP-u (Ministarstvu unutrašnjih poslova) nisu prijavljeni kao stalni stanovnici. Tako se i prebivalište tretiralo kao mesto naseljenja građana s "namerom da u njemu stalno žive".

Ukupno kretanje stanovništva Slavonije i njenih županija u periodu od 1981. do 2001. godine

Slavonija je sa svojih pet županija (Požeško-slavonska, Osječko-baranjska, Brodsko-posavska, Vukovarsko-srijemska i Virovitičko-podravska) najzastupljenija po broju županija među hrvatskim makroregijama. Naše će se istraživanje odnositi na noviji demografski razvoj, prvenstveno onaj između 1991. i 2001. godine. U prethodnom periodu (1981-1991. godine) Slavonija i njene županije beleže pozitivni rast broja stanovnika, dok će u poslednjem

² Radovi su objavljeni u posebnom broju časopisa *Društvena istraživanja*, pod naslovom "Koliko Hrvatska ima stanovnika nakon Domovinskog rata", br. 43-44, Zagreb, 1999.

ovaj prostor obeležiti depopulacija. Depopulacija od 8,8% pripada tipu intenzivne depopulacije i bitno ne odudara od dimenzije tadašnjeg sveukupnog smanjenja stanovništva Hrvatske. Na prvi pogled ekstremna se depopulacija dogodila stanovništvu Požeško-slavonske županije. Međutim, metodološkim ujednačavanjem administrativnih jedinica depopulacija se

Tabela 2.
Kretanje ukupnog broja stanovnika slavonskih županija u periodu između 1981. i 2001. godine

Županija	Godina popisa			1991/1981	2001/1991
	1981	1991	2001		
Virovitičko-podravaska	107339	104625	93389	97,5	89,3
Požeško-slavonska	99096	99334	85831	100,2	86,4
Brodsko-posavska	167667	174998	176765	104,4	101,0
Osječko-baranjska	356470	367193	330506	103,0	90,0
Vukovarsko-srijemska	223919	231241	204768	103,3	88,6
Ukupno	954491	977391	891259	102,4	91,2

Izvor: za 1981. i 1991. god. – Turčić, I. (1995). *Stanovništvo Republike Hrvatske po županijama i kotarevima 1857-1991. godine* (Zagreb: ELZ); za 2001. god. – DZS (2002). *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. godine*, (Zagreb: DZS) cd-rom; DZS (2005). *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857-2001.* (Zagreb: DZS) cd-rom.

bitno ublažava (-13,2%), premda ostaje i nadalje u kategoriji ekstremne depopulacije. Nasuprot tome, ovaj pristup računanja pojačava depopulaciju Osječko-baranjske županije kod koje dolazi do apsolutnog smanjenja od 31.733 stanovnika, što utiče na stvaranje vrlo visoke stope depopulacije od -9,8%. Tako sledi da je u poslednjem međupopisnom periodu najosetljivija depopulacija bila u Požeško-slavonskoj, a potom u Vukovarsko-srijemskoj, Virovitičko-podravskoj i Osječko-baranjskoj županiji. Samo je u Brodsko-posavskoj županiji broj stanovnika u protekloj deceniji porastao. Jedna je uopštena konstatacija da je na onim prostorima u kojima je uočen pad broja stanovnika intenzitet depopulacije približan, te da je nešto intenzivniji nego za celo područje Hrvatske. U ovom istraživanju, jedna od važnijih radnih hipoteza biće ona koja će dovesti u vezu dva pristupa reintegracije ratom zahvaćenih područja i demografskih procesa, među kojima će bitnu poziciju imati stepen depopulacije. Pretpostavka je da je mirna reintegracija Istočne Slavonije, Srema i Baranje izazvala manje demografskih poremećaja nego vojno-policijska operacija "Bljesak" u Zapadnoj Slavoniji. Teškoće vrednovanja ovih hipoteza vezane su uz brojne političke, psihološke, privredne, prosvetno-kulturne i druge pretpostavke, te procese organizovanog povratka. Možda najveći problem predstavlja razgraničenje

regularnog od neregularnog kretanja stanovništva. Rat je uzrokovao prisilne migracije koje su velikim delom, intenzitetom i smerom nastavak prethodnih migracijskih strujanja. Stoga je veliki problem razdvojiti dimenziju (vremensku, kvalitativnu i kvantitativnu) dvaju oblika migracija zavisno o kriterijumu voljnosti.

Tabela 3.

Narodnosni sastav stanovništva slavonskih županija ustanovljen popisom stanovništva 1991.

Županija	Popis 1991. godine						
	Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
Virovitičko-podravaska	104625	75356	72,0	21905	20,9	7364	7,0
Požeško-slavonska	99334	67173	67,6	22572	22,7	9589	9,7
Brodsko-posavska	174998	141071	80,6	19957	11,4	13970	8,0
Osječko-baranjska	367193	262231	71,4	57169	15,6	47793	13,0
Vukovarsko-srijemska	231241	158128	68,4	45491	19,7	27622	11,9
Ukupno	977391	703959	72,0	167094	17,1	106338	10,9
Hrvatska	4784265	3736356	78,1	581663	13,1	466246	8,8

Izvor: za 1991. god. – Turčić, I.(1995). Stanovništvo Republike Hrvatske po županijama i kotarevima 1857-1991. godine (Zagreb: EIZ).

Statistički podaci o broju stanovnika Slavonije u poslednjoj međupopisnoj deceniji upućuju da je broj stanovnika ove pokrajine smanjen za 86.132 stanovnika. U nacionalnoj strukturi 1991. godine Hrvati su udelom činili 72,0% (703.959 stanovnika) ukupne populacije ove regije. Istim popisom stanovništva utvrđeno je 167.094 Srba, što je predstavljalo 17,1% slavonske populacije. Deset godina kasnije, 2001, broj stanovnika koji se izjasnio kao Hrvati porastao je i relativno i apsolutno. Broj pripadnika ove nacionalnosti porastao je na 770.759 ili udelom na 85,6%, dok je apsolutni broj pripadnika srpske nacionalnosti pao na 79.081, te udelom na 8,8%.

Cilj našeg rada je definisanje uticaja koji su doveli do tako vidljivih promena u nacionalnoj strukturi. Kako to da je broj Hrvata apsolutno porastao u vremenu opšte depopulacije? Koliko je to posledica pozitivnog migracijskog salda ove populacije s inostranstvom? Ovde pod inostranstvom podrazumevamo prvenstveno zemlje bivše Jugoslavije i to u prvom redu Bosnu i Hercegovinu te Srbiju. Jesu li promene nastupile i pod uticajem unutarhrvatske redistribucije ovog stanovništva. Zašto je došlo do drastičnog smanjenja Srba u Slavoniji? Prvi i najznačajniji razlog je njihovo iseljavanje za vreme i neposredno po završetku rata. Drugi razlog, koji nema ni približno kvantifikacijsku usporedivost, je izjašnjavanje određenog dela

stanovništva srpskog etničkog porekla ne kao pripadnikom srpske manjine, već kao druge, najčešće neopredeljene kategorije. U tom kontekstu možemo pretpostaviti da se i potomstvo ove populacije ne izjašnjava Srbima.

Tabela 4.
Nacionalni sastav stanovništva slavonskih županija ustanovljen popisom stanovništva 2001.

Županija	Popis 2001. godine						
	Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
Virovitičko-podravaska	93389	83554	89,5	6612	7,1	3223	3,5
Požeško-slavonska	85831	76118	88,7	5616	6,5	4097	4,8
Brodsko-posavska	176765	166129	94,0	5347	3,0	5289	3,0
Osječko-baranjska	330506	277245	83,9	28866	8,7	24395	7,4
Vukovarsko-srijemska	204768	160277	78,3	31644	15,5	12847	6,3
Ukupno	891259	763323	85,6	78085	8,8	49851	5,6
Hrvatska	4437460	3977171	89,7	201631	4,5	258658	5,8

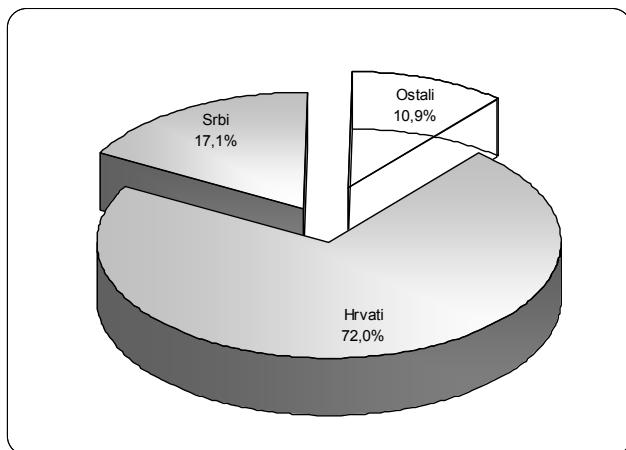
Izvor: Za 2001. god. – DZS (2002). Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. godine (Zagreb: DZS) cd-rom.

Iz prethodne je tabele vidljivo (tabela 4) da se kao demografska posledica rata u Hrvatskoj dogodila i promena nacionalne strukture. Prvenstveno je vezana uz povećanje učešća hrvatske populacije, te smanjenja učešća ostalih nacionalnih grupa, naročito Srba. Učešće Srba 2001. godina opalo je na 52,0% od onog broja kojeg su činili 1991. godine. Učešće ostalih nehrvatskih grupa smanjilo se još više, tako da je 2001. godine njihov zajednički udeo pao na 4,6% slavonske populacije, što je predstavljalo 43,0% od učešća koje su ove nacionalne grupe imale 1991. godine.

Praktično je nemoguće egzaktno statistički povezivati pojave koje su uticale na apsolutne i relativne promene pojedinih nacionalnih grupa. Tu prvenstveno mislimo na migracioni saldo i prirodno kretanje stanovništva. Međutim, za orijentacionu sliku bilo bi poželjno, naročito u onim županijama koje su imale veći udeo nehrvatskog življa, županijski prostor i njihovo stanovništvo razdvojiti tako da se srpske ili ostale uočljivije naseljske koncentracije odvoje od preostalog županijskog stanovništva i zatim za njih izračunati osnovne parametre demografskog razvitka (najčešće ekstremna depopulacija!) za traženi period. Taj će pristup biti nezaobilazan prilikom sociodemografske i empirijske analize na izabranim prostorima Brodsko-posavske i Vukovarsko-srijemske županije, premda će i tu, naročito prilikom utvrđivanja statističke građe za urbanizovanije prostore, biti prisutnija doza proizvoljnosti. Naime, urbanizovanija područja imaju

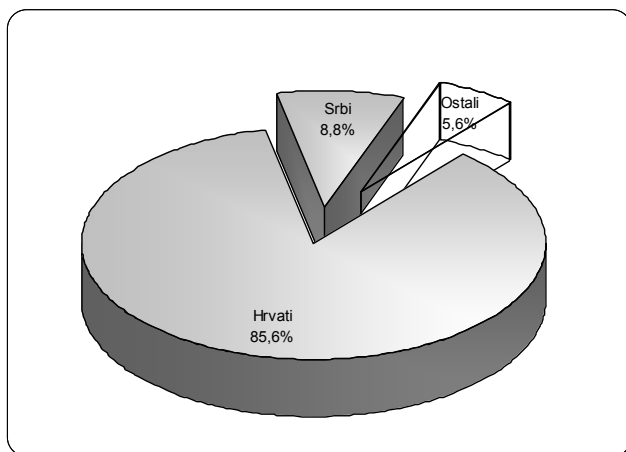
prisutniju nacionalnu mešovitoost populacije, pa je stoga teško bilo koju demografsku pojavu čvrsto povezivati uz nacionalnost.

Grafikon 1.
Nacionalna struktura stanovništva slavonskih županija 1991.

Izvor: Turčić, I. (1995). *Stanovništvo Rep. Hrvatske po županijama i kotarevima 1857-1991.* (Zagreb: EIZ).

Grafikon 2.
Nacionalna struktura stanovništva slavonskih županija 2001.

Izvor: DZS (2002). *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. godine* (Zagreb: DZS) cd-rom.

U budućoj analizi biće vrlo teško objasniti kako je došlo do apsolutnog povećanja Hrvata u ukupnoj slavonskoj populaciji. U empirijskom bi istraživanju bilo poželjno razdvojiti i deo Hrvata koji nisu bili prisutni ili se nisu deklarirali kao Hrvati prilikom Popisa stanovništva 1991. godine, a to su učinili u narednom popisu. Svesni smo gotovo nepremostive teškoće za ostvarenje ovih istraživačkih ideja, čiji je segment moguć samo kod imigracijske hrvatske populacije. Istraživanje ostale populacije nadilazi objektivne mogućnosti ovog rada.

Slavonska regija administrativno je razdeljena na 126 gradova i opština. Najveći broj ovih jedinica smešten je u Osječko-baranjskoj županiji (42), potom u Vukovarsko-srijemskoj (30), Brodsko-posavskoj (28), Virovitičko-podravskoj (16), te Požeško-slavonskoj (10) županiji. Raspon u broju stanovnika gradova i opština pojedinih županija je vrlo veliki. Stanovništvom je najbrojniji grad Osijek, što je i logično, budući da je politički, privredni, prosvetno-kulturni i administrativni centar regije. Grad je 2001. godine brojao 114.616 stanovnika te se može konstatovati da je u poređenju sa prethodnim popisom doživeo osetnu depopulaciju od 11,7%. Taj nepoželjni demografski proces velikim delom povezujemo uz ratne posledice, među kojima preovlađuje iseljavanje, ali i poremećena biodinamika u kojoj se vidi povećan mortalitet uz stagnirajući natalitet. Tako je Osijek jedini makroregionalni centar u Hrvatskoj koji je u ratnoj deceniji doživio realno smanjenje broja stanovnika. Od ostalih županijskih centara jedino je Vukovar doživeo osetniju stopu depopulacije koja je uzrokovana kako negativnim selidbenim saldonom, ali i poraznim ratnim mortalitetom.

Godine 2001. slavonski grad ili opština prosečno su brojali 7.073 stanovnika, što je manje u poređenju s prosekom stanovništva gradova i opština Republike Hrvatske (8.089 stanovnika).

Nacionalni sastav opština i gradova Slavonije 1991. i 2001. godine gde su Srbi bili zastupljeniji u ukupnoj populaciji

Glavna hipoteza ovog istraživanja je da je nakon poslednjeg rata u Slavoniji došlo do promene nacionalne strukture stanovništva gde treba istaknuti:

- da se povećao udeo Hrvata u nacionalnom sastavu županija, opština i gradova;
- da se apsolutno i relativno smanjio broj Srba;
- da je stabilnija nacionalna struktura zadržana u područjima "mirne reintegracije" u poređenju sa Zapadnom Slavonijom.

Popis stanovništva iz 1991. godine utvrdio je da je u 110 opština i gradova ove regije apsolutnom i relativnom većinom preovladavalo stanovništvo

hrvatske nacionalnosti. Od preostalih gradova i opština (16) u 14 je stanovništvo srpske nacionalnosti imalo apsolutnu ili relativnu većinu dok je u dve opštine (Kneževi Vinogradi i Bilje) preovladavala nacionalnost statistički svedena pod "ostali", a u ovim slučajevima radi se o preovlađujućoj mađarskoj nacionalnosti.

Tabela 5.

Opštine Slavonije koje su 1991. godine imale više od 75% srpskog stanovništva

Županija	Grad/Opština	Popis 1991. godine						
		Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
			Broj	%	Broj	%	Broj	%
Virovitičko-podravaska	Opština Voćin	4152	668	16,1	3262	78,6	222	5,3
Brodsko-posavska	Opština Okučani	5712	433	7,6	4777	83,6	502	8,8
Osječko-baranjska	Opština Šodolovci	2604	167	6,4	2262	86,9	175	6,7
Vukovarsko-srijemska	Opština Borovo	6442	604	9,4	5146	79,9	692	10,7
Vukovarsko-srijemska	Opština Markušica	3712	254	6,8	3292	88,7	166	4,5
Vukovarsko-srijemska	Opština Negoslavci	1682	25	1,5	1594	94,8	63	3,7
Vukovarsko-srijemska	Opština Trpinja	7672	467	6,1	6579	85,8	626	8,2

Izvor: DZS (1992). *Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881* (Zagreb: DZS).

U gradovima i opštinama s većinskim srpskim stanovništvom 1991. godine živelo je 50.697 stanovnika srpske nacionalnosti, te su predstavljali 5,2% ukupne slavonske populacije. U tim opštinama i gradovima živelo je 30,3% Srba u Slavoniji. Ukoliko izuzmemo Osijek, u kojem je kao regionalnom multinacionalnom centru i najvećoj demografskoj aglomeraciji živeo u apsolutnom iznosu najveći broj Srba (22.278), u većinskim srpskim jedinicama tada bi bilo 35,1% sveukupnog srpskog stanovništva regije.

Tabela 6.

Opštine Slavonije koje su 1991. godine imale udeo stanovništva srpske nacionalnosti između 50 i 75%

Županija	Grad/opština	Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
			Broj	%	Broj	%	Broj	%
Brodsko-posavska	Opština Dragalić	2715	822	30,3	1604	59,1	289	10,6
Brodsko-posavska	Opština Gornji Bogičevci	2900	967	33,3	1671	57,6	262	9,0
Osječko-baranjska	Opština Erdut	10197	3493	34,3	5165	50,7	1539	15,1
Osječko-baranjska	Opština Jagodnjak	3602	649	18,0	2532	70,3	421	11,7

Izvor: Kao za tabelu 5.

Administrativne jedinice u kojima su bili većina brojale su 86.144 stanovnika ili 8,8% slavonske populacije. Srpsko stanovništvo s većinskim udjelom u tim je gradovima i opštinama prosečno učestvovalo s 58,9% ukupnog stanovništva. Njihovi su gradovi i opštine (ukoliko izuzmemo Osijek) bile nadprosečno naseljene i brojale su 6.153 stanovnika.

Tabela 7.
Opštine Slavonije koje su 1991. godine imale udeo stanovništva srpske nacionalnosti između 30 i 50%

Županija	Grad opština		Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
				Broj	%	Broj	%	Broj	%
Virovitičko-podravska	Grad	Slatina	15844	9425	59,5	5118	32,3	1301	8,2
Virovitičko-podravska	Opština	Mikleuš	2291	1177	51,4	975	42,6	139	6,1
Virovitičko-podravska	Opština	Nova Bukovica	2522	1587	62,9	775	30,7	160	6,3
Požeško-slavonska	Grad	Lipik	11222	4277	38,1	4987	44,4	1958	17,4
Požeško-slavonska	Grad	Pakrac	16367	5619	34,3	7826	47,8	2922	17,9
Požeško-slavonska	Opština	Brestovac	5395	3176	58,9	1894	35,1	325	6,0
Brodsko-posavska	Opština	Stara Gradiška	2531	1177	46,5	1038	41,0	316	12,5
Osječko-baranjska	Grad	Beli Manastir	13108	4945	37,7	4217	32,2	3946	30,1
Osječko-baranjska	Opština	Darda	8685	3104	35,7	3293	37,9	2288	26,3
Osječko-baranjska	Opština	Podgorač	4019	2364	58,8	1364	33,9	291	7,2
Osječko-baranjska	Opština	Viljevo	2657	1338	50,4	1273	47,9	46	1,7
Vukovarsko-srijemska	Grad	Vukovar	46543	22060	47,4	15107	32,5	9376	20,1
Vukovarsko-srijemska	Opština	Stari Jankovci	6617	3920	59,2	2005	30,3	692	10,5

Izvor: Kao za tabelu 5.

U opštinama gde su Srbi 1991. bili zastupljeni vrlo velikim udjelom (više od 75% – Voćin, Okučani, Šodolovci, Borovo, Markušica, Negoslavci, Trpinja) nije bilo značajnijih urbanih aglomeracija (donekle Borovo i Okučani); reč je o ispodprosečnoj naseljenosti i unutar opština srpske nacionalne većine. Osim Voćina, u tim opštinama Hrvata nigde nije bilo više od 10%. Za opštine se može reći da je prema migracijskim pokazateljima njihovo stanovništvo kolonizacijsko i da je većinom doseljavano u 20. veku.

U opštinama s apsolutnom srpskom većinom ne nalazimo veće urbane centre ni u jedinicama u kojima je Srba 50 i 75%. Naselja u sklopu tih opština izrazito su agrarna i nemaju značajnije industrijske pogone. Osim Jagodnjaka, u svim opštinama te grupe Hrvati čine trećinu populacije.

Tabela 8.
Opštine Slavonije koje su 1991. godine imale udeo stanovništva srpske nacionalnosti između 17,1 i 30%

Županija	Grad/opština	Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
			Broj	%	Broj	%	Broj	%
Virovitičko-podravaska	Grad Orahovica	6262	4194	67,0	1325	21,2	743	11,9
Virovitičko-podravaska	Grad Slatina	15844	9425	59,5	5118	32,3	1301	8,2
Virovitičko-podravaska	Opština Crnac	2141	1670	78,0	395	18,4	76	3,5
Virovitičko-podravaska	Opština Čačinci	4528	2917	64,4	1190	26,3	421	9,3
Virovitičko-podravaska	Opština Gradina	5297	3553	67,1	1441	27,2	303	5,7
Virovitičko-podravaska	Opština Lukač	4543	3422	75,3	856	18,8	265	5,8
Virovitičko-podravaska	Opština Sopje	3407	2637	77,4	695	20,4	75	2,2
Virovitičko-podravaska	Opština Suhopolje	8962	5545	61,9	2596	29,0	821	9,2
Požeško-slavonska	Opština Čaglin	3928	2572	65,5	903	23,0	453	11,5
Osječko-baranjska	Grad Osijek	129792	90179	69,5	22778	17,5	16835	13,0
Osječko-baranjska	Opština Kneževi Vinogradi	6848	1764	25,8	1437	21,0	3647	53,3
Osječko-baranjska	Opština Koška	5615	3920	69,8	1250	22,3	445	7,9
Osječko-baranjska	Opština Levanjska Varoš	1378	982	71,3	338	24,5	58	4,2
Osječko-baranjska	Opština Magadenovac	2432	1899	78,1	417	17,1	116	4,8
Osječko-baranjska	Opština Popovac	3623	1741	48,1	977	27,0	905	25,0
Osječko-baranjska	Opština Vladislavci	2360	1306	55,3	576	24,4	478	20,3
Vukovarsko-srijemska	Opština Tompojevci	3284	1528	46,5	694	21,1	1062	32,3

Izvor: Kao za tabelu 5.

U opštinama gde su preovladavale nehrvatska i nesrpska većina (Kneževi Vinogradi i Bilje) radi se o mađarskoj nacionalnosti i u obe opštine udeo ove nacionalnosti tek je neznatno bio natpolovičan. U obe opštine Hrvati su zastupljenošću bili druga nacionalna grupa.

U gradovima i opštinama gde su Srbi bili vrlo zastupljeni (od 30% do 50%), ali ne prevladavajućom većinom, nalazimo nešto urbanizovanija područja Slavonije. Tako ovoj grupi jedinica pripadaju gradovi: Beli Manastir, Pakrac, Lipik, Slatina i Vukovar. Ukoliko pridružimo ovim gradovima i opštine s visokim, ali ne natpolovičnim udelom Srba u nacionalnoj strukturi, u njima je živelo 1991. godine 49.872 stanovnika srpske nacionalnosti, što pokazuje da je u tim gradovima i opštinama živelo gotovo jednako brojno srpsko stanovništvo kao na onim područjima gde su Srbi bili brojnošću dominantna nacionalna zajednica. Istovremeno, može se zaključiti da je u opštinama i gradovima gde su Srbi činili udeo iznad 30% stanovništva njihov sveukupni broj bio 100.569, što znači da je u tim sredinama živelo preko 60% broja sveukupnog srpskog stanovništva Slavonije.

Prilikom popisa stanovništva 1991. godine ustanovljen je broj od 167.094 stanovnika slavonskih županija koji su se nacionalno izjasnili kao Srbi. Udelom, ova je nacionalnost činila 17,1% ukupne slavonske populacije. U tom smislu izdvojena je i poslednja grupa opština gde su Srbi činili udeo između 17,1 i 30% celokupnog stanovništva.

Očekivano, ova je grupa najveća i u njoj se nalazi glavni grad regije Osijek u kojem je udeo Srba 1991. godine iznosio 17,5%.

Promene u nacionalnom sastavu gradova i opština koje su pre rata 1991-1995. imale zastupljenije stanovništvo srpske nacionalnosti

Dok je 1991. godine u Slavoniji bilo sedam opština u kojima su Srbi činili preko 75% ukupnog stanovništva, 2001. godine od tih opština takav udeo zadržan je samo u pet. Dve opštine Zapadne Slavonije: Okučani i Voćin 2001. godine imale su 21,5%, odnosno tek 13% stanovništva srpske nacionalnosti. U njima je živelo 17.476 stanovnika srpske nacionalnosti, dok je ta grupa 1991. godine brojala 26.912 predstavnika. Za deset godina broj se Srba u Okučanima apsolutno smanjio za 3.870, a u Voćinu za 2.947. Obe opštine pripadaju grupi analiziranih jedinica ekstremne decenijske depopulacije. Međutim, posmatrano ukupno međupopisno kretanje stanovništva hrvatske nacionalnosti pokazuje ne samo na visok porast njenog relativnog udela, već i na doseljavanje stanovništva ove nacionalnosti, što je rezultiralo radikalnom promenom nacionalne strukture. U Voćinu broj je Hrvata 2001. godine, u poređenju s 1991. godinom, porastao s 668 na 2.069,

a u Okučanima s 433 na 3.153. Osim izuzetno velikog smanjenja srpske nacionalnosti (iseljavanje nakon vojno-policijske akcije "Bljesak" i visokog ratnog mortaliteta), primećeno je i znatno smanjenje nehrvatskih nacionalnih grupa. Skloni smo konstatovati da se ovom prilikom radi o različitom nacionalnom izjašnjavanju istoga stanovništva 1991. i 2001. godine. Naime, kategorija "Jugoslovena" novijim je popisom nestala, tako da pretpostavljamo da je kategorija "Hrvati" apsorbirala ovu popisnu kategoriju. Opštine Borovo, Šodolovci, Markušica, Negoslavci i Trpinja zadržale su približni udeo srpske nacionalnosti i nakon rata, s time da je u Borovu taj udeo povećan za 6,7, Trpinji 3,5, Negoslavcima 2,2 i Markušici 2,1 postotni poen. Međutim, i ove opštine pripadaju grupi regresivnog ukupnog kretanja stanovništva. Udeo Hrvata opao je samo u Borovu, dok je u Trpinji i Markušici identičan predratnom. I u ovim opštinama gde je zadržana izrazita srpska nacionalna većina u nacionalnoj strukturi, kategorija ostalih nacionalnosti i više je nego prepolovljena.

Od opština koje su imale srpsku većinu 1991. godine, ali koja nije udelom Srba prelazila 75%, 2001. godine takav približni udeo imaju Erdut i Jagodnjak, dok je u preostalim opštinama Zapadne Slavonije (Dragalić i Gornji Bogičevci) u nacionalnoj strukturi srpska zajednica pala na 15,3%, odnosno 10,8%. Sve četiri opštine su u međupopisnom periodu doživele ekstremnu depopulaciju. I ovom prilikom je vidljivo da su demografske posledice, ali i poremećaj nacionalne strukture, neuporedivo izražajnije u područjima gde je došlo do vojno-policijskog uključenja prostora u ustavni poredak Republike Hrvatske, u poređenju s konceptom "mirne reintegracije" u Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu, gde nakon poslednjeg rata nisu vidljive bitne promene u nacionalnoj strukturi. U demografskom razvitku može se više raspravljati o sekularnoj depopulaciji, a ne o prisilnim migracijama koje su definisale dinamiku ukupnog kretanja stanovništva. Premda su sve opštine depopulacijske, u Erdutu je, na primer, porastao udeo Srba u odnosu na 1991. godinu, dok je u Jagodnjaku smanjen, ali takvog intenziteta koji bi se najverovatnije dogodio i u mirnodopskom periodu.

Popisom stanovništva 2001. godine u ovoj grupi opština ustanovljeno je 6.626 stanovnika srpske nacionalnosti, pa je evidentno njihovo smanjenje za 4.346 stanovnika u poređenju s popisnim podacima iz 1991. godine.

Od trinaest gradova i opština koji su u predratnom periodu u nacionalnoj strukturi imali udeo između 30 i 50% Srba, u prvom posleratnom popisu stanovništva ustanovljeno je da toj grupi pripada samo grad Vukovar (32,9%). Broj stanovnika ove nacionalnosti u gradovima Slatini, Lipiku i Pakracu pao je udelom na jednu trećinu u odnosu na 1991. godinu, međutim, zbog intenzivne ili ekstremne globalne depopulacije apsolutni pad broja

stanovnika znatno je veći. To se odnosi i na opštine Mikleuš i Novu Bukovicu u Virovitičko-podravskoj županiji, te Brestovac iz Požeško-slavonske županije, koje se nisu našle u neposrednim ratnim operacijama, ali su imale snažan egzodus srpskog stanovništva.

Tabela 9.

Nacionalni sastav opština 2001. god. koje su 1991. imale preko 75% Srba

Županija	Grad/Opština	Popis 2001. godine							
		Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali		
			Broj	%	Broj	%	Broj	%	
Virovitičko-podravska	Opština Voćin	2421	2069	85,5	315	13,0	37	1,5	
Brodsko-posavska	Opština Okučani	4224	3153	74,6	907	21,5	164	3,9	
Osječko-baranjska	Opština Šodolovci	1955	240	12,3	1653	84,6	62	3,2	
Vukovarsko-srijemska	Opština Borovo	5360	425	7,9	4640	86,6	295	5,5	
Vukovarsko-srijemska	Opština Markušica	3053	207	6,8	2771	90,8	75	2,5	
Vukovarsko-srijemska	Opština Negoslavci	1466	29	2,0	1416	96,6	21	1,4	
Vukovarsko-srijemska	Opština Trpinja	6466	483	7,5	5774	89,3	209	3,2	

Izvor: Kao za tabelu 4.

Osim Vukovara i centralno naselje Baranje, Beli Manastir, nije bitno promijenilo udeo Srba, ali se znatnije smanjio udeo ostalih nacionalnosti, uz porast udela hrvatske populacije.

Tabela 10.

Nacionalni sastav opština 2001. god. koje su 1991. imale između 50 i 75% Srba

Županija	Grad/Opština	Popis 2001. godine							
		Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali		
			Broj	%	Broj	%	Broj	%	
Brodsko-posavska	Opština Dragalić	1282	1022	79,7	196	15,3	64	5,0	
Brodsko-posavska	Opština Gornji Bogičevci	2319	2014	86,8	250	10,8	55	2,4	
Osječko-baranjska	Opština Erdut	8417	3117	37,0	4538	53,9	762	9,1	
Osječko-baranjska	Opština Jagodnjak	2537	676	26,6	1642	64,7	219	8,6	

Izvor: Kao za tabelu 4.

U grupi onih opština i gradova gde su Srbi uoči rata predstavljali manjinu u rasponu od 17,1% do 30%, što je predstavljalo onu statističku grupu koja je nadmašivala udeo Srba u Slavoniji, prilikom prvog posleratnog popisa stanovništva ustanovljene su značajne statističke razlike na štetu brojnosti i udela srpske manjine. Od svih gradova i opština u kojima su Srbi uoči rata

predstavljali manjinu, ali su bili zastupljeni iznad proseka u poređenju s prosekom celokupne regije (17,1% do 30%), u periodu od 1991. do 2001. dogodile su se značajne kvantitativne promene nacionalne strukture gde se srpska zajednica u tim opštinama i gradovima i udelom, ali i brojnošću osetno smanjila.

Svih 14 opština i dva grada ove analizirane grupe imali su decenijsku, uglavnom intenzivnu depopulaciju. Samo u dva slučaja (Kneževi Vinogradi i Popovac) možemo govoriti o neznatnim promenama udela Srba. Međutim, u tim opštinama gde su uoči rata bile zastupljene druge nacionalnosti i gde je u Kneževim Vinogradima mađarska nacionalnost bila u apsolutnoj većini, nakon rata ona donekle pada (na 47,2%), dok hrvatska raste za gotovo deset postotnih poena. U Popovcu ta je promena još vidljivija, ali ne u smeru povećanja relativnog udela Hrvata u odnosu na srpsku, već prvenstveno odnosom prema ostalim nacionalnostima. Treba istaknuti da je u Kneževim Vinogradima u međupopisnoj deceniji apsolutni broj Hrvata stagnirao, a u Popovcu je smanjen, što dodatno govori o depopulaciji nehrvatskih nacionalnosti. U Vladislavcima, gde je prilikom oba popisa ustanovljena apsolutna prevlast broja Hrvata, u nacionalnom su se sastavu dogodile promene u smeru povećanja ostalih manjina dok je srpska manjina pala na treće mesto.

U Osijeku je u ratnim i poratnim godinama smanjen broj Srba za 14.011, pa je 2001. godine činio gotovo jednu trećinu predratnog broja. Istovremeno, u glavnom gradu regije udelom se smanjio i broj stanovnika koji su se 2001. godine izjasnili pripadnicima nehrvatske i nesrpske nacionalnosti.

Upoređujući nacionalni sastav gradova i opština slavonskih županija 1991. i 2001. godine možemo zaključiti da su se u svim posmatranim jedinicama koje su se našle u neposrednim ratnim operacijama dogodile bitne strukturalne nacionalne promene. U svim je slučajevima apsolutno i relativno smanjen broj i udeo Srba. Ista konstatacija se odnosi i na udeo ostalih nacionalnih manjina. Premda se u velikom broju slučajeva gde je porastao relativni udeo Hrvata u nacionalnim strukturama odvija i njihovo brojčano smanjenje, zaključak je taj da je uglavnom ekstremnu i intenzivnu depopulaciju uzrokovao mehanički odliv Srba i loša zatečena biodinamika prostora. Dok je migracijski odliv Srba gotovo statistički evidentiran, smanjenje statističke kategorije "ostali" traži jednu slojevitiju demografsku analizu. U kolikoj se meri radi o izjašnjavanju ove grupe Hrvatima kao većinskom narodu, a u kolikoj je meri prisutan migracioni odliv ove populacije iz statističkih podataka ne može se saznati. Ova je analiza

Tabela 11.

Nacionalni sastav opština 2001. god. koje su 1991. imale između 30 i 50 % Srba

Županija	Grad/Opština		Popis 2001. godine						
			Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
				Broj	%	Broj	%	Broj	%
Virovitičko-podravnska	Grad	Slatina	14819	12718	85,8	1532	10,3	569	3,8
Virovitičko-podravnska	Opština	Mikleuš	1701	1473	86,6	170	10,0	58	3,4
Virovitičko-podravnska	Opština	Nova Bukovica	2096	1701	81,2	306	14,6	89	4,2
Požeško-slavonska	Grad	Lipik	6674	4906	73,5	873	13,1	895	13,4
Požeško-slavonska	Grad	Pakrac	8855	6048	68,3	1514	17,1	1293	14,6
Požeško-slavonska	Opština	Brestovac	4028	3578	88,8	345	8,6	105	2,6
Brodsko-posavska	Opština	Stara Gradiška	1717	1428	83,2	247	14,4	42	2,4
Osječko-baranjska	Grad	Beli Manastir	10986	6085	55,4	2920	26,6	1981	18,0
Osječko-baranjska	Opština	Darda	7062	3663	51,9	2008	28,4	1391	19,7
Osječko-baranjska	Opština	Podgorač	3314	2611	78,8	572	17,3	131	4,0
Osječko-baranjska	Opština	Viljevo	2396	1940	81,0	401	16,7	55	2,3
Vukovarsko-srijemska	Grad	Vukovar	31670	18199	57,5	10412	32,9	3059	9,7
Vukovarsko-srijemska	Opština	Stari Jankovci	5216	3625	69,5	1212	23,2	379	7,3

Izvor: Kao za tabelu 4.

utemeljena popisom stanovništva iz 2001. godine. U ovih proteklih devet godina dogodile su se dalje transformacije u nacionalnom sastavu stanovništva Slavonije. Vratio se deo Srba, uglavnom starije generacije, ali su istovremeno neke izbegličke grupe (prvenstveno Hrvati iz Bosne i Hercegovine) dobili hrvatsko državljanstvo, što će uticati na brojčano povećanje hrvatske populacije, te smanjenje depopulacijske traume većeg broja opština i gradova. Pretpostavka je da je iseljenički kontingent mlađi u poređenju s povratničkim srpskim kontingentom, što će se odraziti i na

Tabela 12.

Nacionalni sastav opština 2001. god. koje su 1991. imale između 17,1 i 30% Srba

Županija	Grad/Opština		Popis 2001. godine						
			Ukupno	Hrvati		Srbi		Ostali	
				Broj	%	Broj	%	Broj	%
Virovitičko-podravaska	Grad	Orahovica	5792	4805	83,0	649	11,2	338	5,8
Virovitičko-podravaska	Opština	Crnac	1772	1584	89,4	154	8,7	34	1,9
Virovitičko-podravaska	Opština	Čačinci	3308	2877	87,0	263	8,0	168	5,1
Virovitičko-podravaska	Opština	Gradina	4485	3839	85,6	435	9,7	211	4,7
Virovitičko-podravaska	Opština	Lukač	4276	3921	91,7	249	5,8	106	2,5
Virovitičko-podravaska	Opština	Sopje	2750	2490	90,5	206	7,5	54	2,0
Virovitičko-podravaska	Opština	Suhopolje	7524	6103	81,1	1033	13,7	388	5,2
Požeško-slavonska	Opština	Čaglin	3386	2782	82,2	378	11,2	226	6,7
Osječko-baranjska	Grad	Osijek	114616	99234	86,6	8767	7,6	6615	5,8
Osječko-baranjska	Opština	Kneževi Vinogradi	5186	1781	34,3	956	18,4	2449	47,2
Osječko-baranjska	Opština	Koška	4411	3894	88,3	344	7,8	173	3,9
Osječko-baranjska	Opština	Levanjska Varoš	1266	1006	79,5	207	16,4	53	4,2
Osječko-baranjska	Opština	Magadenovac	2239	1888	84,3	225	10,0	126	5,6
Osječko-baranjska	Opština	Popovac	2427	1675	69,0	506	20,8	246	10,1
Osječko-baranjska	Opština	Vladislavci	2124	1699	80,0	172	8,1	253	11,9
Vukovarsko-srijemska	Opština	Tompojevci	1999	1181	59,1	202	10,1	616	30,8

Izvor: Kao za tabelu 4.

ostale, ne samo nacionalne strukture, u daljoj demografskoj budućnosti (natalitet, nupcijalitet, mortalitet, itd.).

Zaključak

Uporedna demografska analiza dva poslednja popisa stanovništva, 1991. i 2001. godine, čiji je predmet istraživanja bila slavonska populacija analizirana na nivou njenih opština i gradova, nedvosmisleno je dokazala da je unutar te decenije u kojoj se dogodio rat došlo do:

- značajne depopulacije većine gradova i opština;
- do promene nacionalne strukture;
- do apsolutnog i relativnog smanjenja srpske populacije;
- do apsolutnog i relativnog smanjenja ostalih manjinskih populacija;
- do relativnog i apsolutnog povećanja udela i broja Hrvata;

Posebna demografska analiza koja prelazi okvire ovog istraživanja trebalo bi da izdiferencira regularno kretanje stanovništva od neposrednih i posrednih uticaja rata na ukupno kretanje regionalnog stanovništva, prvenstveno njegovo regresivno kretanje (depopulaciju). Početak posmatranog razdoblja označavaju negativni predznaci osnovnih faktora ukupnog kretanja (veći broj umrlih od broja rođenih i negativni migracioni saldo u većini županija, opština i gradova), međutim postavlja se pitanje u kojoj bi se meri i kojim intenzitetom nastavili da do rata i njegovih poraznih demografskih učinaka nije došlo.

Do promene nacionalne strukture prvenstveno je došlo nakon sprovedenih vojno-policijskih akcija 1995. godine kada je u prisilnim migracijskim strujanjima Zapadnu Slavoniju napustila većina srpskog stanovništva. U Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu do takve reintegracijske opcije nije došlo, ali se i na tom prostoru smanjio broj Srba. Treba istaći da u prvom periodu rata veliki broj Hrvata napušta područja sukoba i u potpunosti se ne vraća nakon njegovog prestanka. Dakle, osim Srba dolazi i do smanjenja autohtone hrvatske populacije, koju delomično nadomešta hrvatska izbeglička populacija iz Bosne i Hercegovine. Osim te redistribucije, u Istočnu Slavoniju, Baranju i Zapadni Srem dolaze, u manjem broju, i Srbi koji su napustili Zapadnu Slavoniju nakon vojno-policijskih operacija.

Zašto je došlo i do osetnog smanjenja ostalih nacionalnih manjina teško je odgovoriti bez neke dodatne multikriterijske analize. Sigurno je da se jedan deo neopredeljene populacije "Jugosloveni", dece iz tzv. mešovutih brakova od kojih je jedan od roditelja Hrvat, nakon rata, prema Popisu stanovništva 2001, opredelio za hrvatsku nacionalnost.

Populacija Slavonije, kao i Hrvatske kontinuirano stari. Starenje populacija gradova i opština koje su se našle u neposrednim ratnim operacijama je

ubrzanije, što se dovodi u neposrednu vezu s poslasticama prognaništva i izbeglištva te povećanog ratnog mortaliteta koji je više pogodio mlađe fertile generacije. U povratničkom kontingentu daleko su zastupljenije najstarije generacije, dok su se mlađe generacije u dugotrajnom izbivanju i adaptiranju u mestima izbeglištva i prognaništva delimično radno aktivirale i bračno vezale. Tako je starosna piramida preokrenuta te se ne može govoriti o starosnoj strukturi koja asocira na ovo geometrijsko telo. U takvoj situaciji, ukoliko ne dođe do jačih povratničkih tokova ili imigracijskih strujanja, teško je održiva bioreprodukcija, te su ove populacije osuđene na najekstremniji vid depopulacije uz moguće izumiranje određenih naselja.

Literatura

- DS DFJ (1945). *Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinskom jeziku po popisu 31. marta 1931, serija II, sv. 3* (Beograd: Demografska statistika, Državni statistički ured Demokratske Federativne Jugoslavije).
- DZS RH (1992). *Popis stanovništva 1991, Dokumentacija 881* (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).
- DZS RH (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima* (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).
- DZS RH (2002). *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. god.*, (cd-rom). (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske).
- IVIĆ, A. (1909). *Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju, prilog ispitivanju srpske prošlosti tokom 16. i 17. veka* (Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija).
- MARKOVIĆ, M. (2002) *Slavonija – Povijest naselja i podrijetlo stanovništva* (Zagreb: Golden Marketing).
- MATICKA, M. (1986). "Agrarna reforma i kolonizacija u Baranji od 1945. do 1948.", u: Čalić, D. (ed.) *Tri stoljeća Belja* (Osijek: Zavod za znanstveni rad JAZU).
- MRĐEN, S. (2002). "Narodnost u popisima. Promjenljiva i nestalna kategorija", *Stanovništvo* (Beograd), god. XL, broj 1-4.
- ODS KJ (1932). *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.* (Sarajevo: Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije).
- ODS KJ (1938). *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II: Prisutno stanovništvo po veroispovesti* (Beograd: Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije).
- PEJNOVIĆ, D. (2004). "Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske", *Društvena istraživanja* (Zagreb), god. XIII, br. 4-5.

- PETROVIĆ, R. (1989). "Brojnost i teritorijalni raspored Srba u SR Hrvatskoj (prema popisima stanovništva 1948-1981. godine)", u: Krestić, V. (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti).
- ROKSANDIĆ, D. (1991). *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana* (Zagreb: Vjesnik).
- SZS SFRJ (1971). *Lica na privremenom radu u inostranstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971.* (Beograd: Savezni zavod za statistiku Socijalističke federativne republike Jugoslavije).
- SZS SFRJ (1984). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini, tabela 056: Stanovništvo prema području sa kojega je doseljeno, narodnosti i vremenu doseljenja, po polu (SFRJ, SR i SAP)* (Beograd: Savezni zavod za statistiku Socijalističke federativne republike Jugoslavije).
- ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z. (1997). *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj: 1918-1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; AGM).
- TURČIĆ, I. (1995). *Stanovništvo Republike Hrvatske po županijama i kotarevima 1857-1991. godine* (Zagreb: EIZ).
- VRBOŠIĆ, J. (1986). *Kolonizacija u Slavoniji i Baranji 1919-1941. godine*, doktorska disertacija (Osijek: Pravni fakultet).

Ivan Lajić, Mario Bara

Effects of the War in Croatia 1991-1995 on Changes in the Share of Ethnic Serbs in the Ethnic composition of Slavonia

S u m m a r y

The subject of this paper are the ethno-demographical changes in the area of Slavonia during the last decade of the twentieth century. Focus is primarily turned to negative influences (direct and indirect) of socio-political changes on the mechanical movement of population. Especially, the influence of war on the movement of Serbian and Slavonic population in general is apostrophised. Leading hypothesis is that the peaceful reintegration of East Slavonia, Srem and Baranja caused less demographic shifts than the military operation "Flash" in West Slavonia.

Used methodology consists of statistical analysis and interpretation of data collected from censuses and other secondary publications that featured data relevant to the subject of this research. The authors show the afore mentioned changes in ethnic composition of the population on several different levels (city level, municipality level and county level) following the modern day administrative distribution of counties in the Republic of Croatia to ensure comparability of two most recent population censuses (1991 – 2001).

Contemporary demographic structure of Slavonia is formed by inherited negative trends in population movements from previous periods in history and a considerably strong mechanical drain of autochthonous population and the influx of new one from

neighboring countries in the 1990s. Political and territorial changes as well as war conflicts that followed the collapse of the Yugoslav Federation carried with them clear characteristics of ethnic conflict, making the consequences particularly noticeable through selective war mortality, forced and impelled migrations and changes in the ethnic composition of certain areas.

Population census in 2001. registered the absolute and relative decrease in population of Serbian nationality in Slavonia, or to be more accurate decrease of the population of Serbian nationality from 167,094 or 17.1% of the total population in 1991, to 78,085 or 8.8% in 2001. It can be concluded that the impaired sex-age structure of the Serbian population, along with the absence of a larger number of returnees of a younger fertile demographical profile from surrounding countries, predominantly from Serbia, will further influence the demographic aging of the observed populations, and therefore the decline of their share in certain areas along with increased ethnic homogenization of parts of Slavonia, i.e. Croatia. Somewhat more favorable demographic structure of the Serbian population is kept in Eastern Slavonia, where there were no mass emigrations.

Keywords: *Croatia, Slavonia, mechanical movement of the population, national structure, the Serbs*